

VIII

Упоравши корови й виконавши геть усі господарські обов'язки за певним, уже виробленим регламентом, Степан прочитав своє оповідання й лишився цілком задоволений. Прекрасне оповідання. Глибоке й розумне. І він його написав! Хлопець закохано гортав сторінки — речовий доказ своєї талановитості й запоруку майбутньої слави. виправивши дещо з огріхів і начисто переписавши свій твір, він замислився над його дальшою долею. Передусім треба його підписати, зв'язати його з собою певним ім'ям. Йому відомо було, що дехто з письменників прибирає собі інше ім'я, так званий псевдонім чи псевдомін, мов ті ченці, що відмовляються світу й самих себе з усіма ознаками. Так зробив, наприклад, Олесь⁴⁰, але Степанові цей шлях був відразний. Насамперед його прізвище зовсім не таке, щоб його соромитись, воно навіть сучасне, коли хочете, а по-друге, навіщо критись? Хай усі знають, що Степан Радченко пише оповідання, що він письменник, виступає в Академії і дістає оплески. Хай у сільбуді буде його книжка, і товариші, що він покинув, хай дивуються й заздять йому!

Але, взявшись підписуватись, він завагався — коли прізвище було йому зовсім до вподоби, то саме ім'я — Степан його трохи збентежило. Надто воно було не тільки просте, а й заяложене якесь, і грубе. Хлопець довго міркував, вагаючись між бажанням зберегти себе цілком у підписі й зробити його гучним та блискучим. Він перебрав силу імен, шукаючи гідного наступника, і раптом йому спала в голову чудова думка трохи переінакшити своє власне ім'я, надати йому потрібної урочистості, змінивши одну тільки букву та наголос. Він наважився, підписався і став із Степана — Стефаном, діставши собі нове хрещення.

Доля кожного твору — бути, по змозі, видрукуваним, щоб потрапити до читача й зачарувати його. Оповідання Стефана Радченка, письменника, що подавав собі великі надії, а ще більші на себе покладав, теж, на думку його автора, мусило прикрасити десь сторінки журналу, і то якнайшвидше. З журналів він у своїй сільбудівській практиці знав самий «Червоний шлях»⁴¹, що виходив у Харкові, — туди й належало це надзвичайне оповідання послати, але потреба зараз же, негайно почути вирок із сторонніх уст так захопила молодого письменника, що він вирішив його сьогодні ж комусь знаючому прочитати. Кому саме? Михайлові Світозарову, критикові, що так лепсько промовляв учора з трибуни, так захопив усіх і здобув такі овації. Йому, йому і тільки йому! Він прекрасно знається на літературі, він мусить бути чулий до кожного нового подиху, то більше до такого свіжого, мусить підтримати новака, напутити, порадити. Це, зрештою, його обов'язок і завдання. Критикова постать в палкій уяві юнака ставала добрим божеством, що зичливо прийме його перші літературні жертвоприносини.

40. Олесь, Олександр (справжнє прізвище — Кандиба, Олександр Іванович; 1878–1944) — український поет. Перша його збірка, «З журбою радість обнялась», 1907. Від 1924 р. жив у Празі.

41. «Червоний шлях» — перший на Радянській Україні громадсько-політичний і літературно-науковий місячник. Виходив у 1923 — 1936 рр. у Харкові.

І Степан поклав до нього вдатись. Він не знав, правда, його адреси, але творча винахідливість вмить підказала йому, що її можна довідатися в адресному бюро. Як зручно жити в місті! Скільки тут вигод! Розпитавши в Тамари Василівни, де саме воно міститься, те бюро, Степан перед обідом помчав туди й за гривеника довідався про свій шлях до літературних верховин.

По обіді він вийшов за ворота певним кроком людини, що знайшла своє місце в пуццях світобудови. Легко минав квартал по кварталу, неуважно спиняючись перед вітринами й афішами, щоб показати самому собі, що нікуди не поспішає. Проходячи повз садки на Володимирській вулиці проти пам'ятника Хмельницькому, він зайшов і сів на лавочці серед дітей, що скакали тут, бігали наввипередки й підкидали м'ячі, їхні веселощі заражали його. Затримавши м'яча, що випадково підкотився йому до ніг, хлопець так високо підкинув його, врівень з будинками, що дітвора весело заплескала й загукала, крім власниці, що не сподівалась уже дістати свою цяцьку з лона небес. Але м'яч бомбою упав з-під хмар, викликавши новий вибух божевільних радощів. Всі навзаводи трутили хлопцеві свої м'ячі, щоб і вони таке головокрутне літання зробили, та він, забравши три, почав підкидати їх усі разом, як цирковий жонглер, вкрай зачудувавши своїх малих прихильників.

В їхньому гурті він переживав солодкі хвилини не затьмарені ні думками про майбутнє, ні спогадами минулого, почував у собі дивну повільність існування, що дає радість саме з себе, не потребуючи ні надій, ні планів. Він мав себе птахом, що спиняється в повітрі на розгорнутих крилах, обнімаючи маленьким оком розкішну землю, квіткою, що розкриває вранці маківку, проливаючи запашність назустріч сонцю.

Він пішов далі, попрощавшись із дітьми, що кричали йому навздогін, і все навкруги приємно тішило йому очі — стара дзвіниця Софії, трамваї й хвиляста вулиця, обсаджена вздовж каштанами. Близько опери він спинився ще послухати українських пісень у виконанні двох жінок і сліпого діда, представників мистецтва, що вийшло на вулицю, і потім того звернув на Нестерівську вулицю, куди вело його бажання і вказівки адресового бюро. Що ближчав він до заповідного будинку, то більше прокидалось у ньому — не хвилювання, — неприємне почуття жінки, що мусить роздягатись перед лікарем. Він похапцем добирав слів, що мав сказати:

«Вибачте, я написав оповідання і прийшов до вас, щоб ви послухали його».

Ні, краще:

«Вибачте, що я турбую вас, але я хочу знати вашу думку про оповідання, що я написав».

Будинок, де жив великий критик, був теж великий і мав два флігелі в дворі. Покладаючись на своє чуття, Степан зійшов на п'ятий поверх першого будинку, але останнє помешкання в ньому мало дванадцятий номер, замість потрібного вісімнадцятого. Тоді він, розпитавши в дворі, пішов у другий флігель, починаючи вже хвилюватись. Ударивши кулаком у двері, він почав чекати, і серце його кидалось багато голосніше, ніж він постукав. Він постукав ще раз, сам злякавшись своєї настирливості.

— Кого вам? — спитала жіноча постать, відчинивши.

— Вибачте, що я турбую вас... — почав Степан, не пізнаючи свого голосу. — Я хочу

бачити... — Він запнувся, забувши прізвище. — Я хочу бачити... критика...

— Критика? — здивувалась жінка, тримаючи рукою на грудях капризний капот.

— Цебто він статті пише, — тлумачив хлопець, знемагаючи під вагою хреста... — Михайла...

— Михайла Демидовича Світозарова? Професора? — полегшено сказала жінка, впускаючи його. — Да, да, це тут. Сюди.

Вона повела темним коридором хлопця, що тремтів, як молодий злодій, вперше полізши вночі грабувати помешкання.

— Міша, до тебе хтось.

Хлопець зайшов у кімнату, де коло вікна за столом серед купи книжок сидів сам великий критик і писав, не підводячи голови. Степан спинився край килима, що лежав на підлозі, і боязко майнув очима по великих книжкових шафах, що тяглися вздовж стін. Побожний трепет пройняв його холодком у цьому святилищі, і він ладен був стояти так годину, дві, без кінця, почувуючи щось величне й млосне.

Нарешті великий критик кінчив переливати свою думку на папір і запитливо глянув на хлопця, якого погляд цей торкнувся страшним штихом.

— Вибачте, — сказав він, уклоняючись, — ви товариш Михайло Світозаров?

Сам свідомий недоцільності такого питання, він постарався хоч у міру змоги ковтнути маловідповідне слово «товариш».

— Я Світозаров. А в чому річ?

— Я ось написав оповідання... — почав хлопець, але спинився, побачивши на обличчі в критика неприємну гримасу.

— Мені ніколи, — відповів критик. — Я зайнятий. Ця зневажлива відповідь прикула Степана до місця. В тоскному холоді, що оповив його, він зрозумів тільки одне — слухати його не хочуть.

Як він не ворушився, то критик визнав за потрібне повторити, підкреслюючи склади:

— Я зай-ня-т-ий.

— До побачення, — глухо промовив Степан.

Вийшовши з двору, він пішов перед себе незнайомими вулицями, несучи на серці нестерпучий гніт безсилої люті. Ніколи ще не був він такий принижений та знищений. Зухвалі слова того книжного хробака лягли на нього ганебними плювками. Ну хай йому ніколи, але ж призначив би час! Хай зовсім одмовиться, але мусить поради, куди вдатись! Та й яке має він право так казати? О, його до крові стібнув той пихуватий тон, той панський тон дідича від літератури!

Ідучи потупивши голову, він снував невиразні думки про помсту. Він міг би вдарити того слимака, розбити йому нахабне пенсне, тягати по підлозі його випечене тіло, бо перевага його м'язів була безперечна. І тому, що тільки такий спосіб помсти міг уявити, свідомість безсилості ще більше його виснажувала. В ньому знову прокидався селяк з глухою ворожістю до всього, що від нього вище.

Опинившись десь біля парку, він зайшов і сів на крайню лавочку. Трохи згодом, озирнувшись, він його пізнав — це був Золоторітський сквер з двома обгородженими

купами розваленого каменю, що й дали йому назву. Охоплений підступом всепалючої ненависті, він пробурмотів, криво посміхаючись:

— Тоже... Золоті ворота!

Несподівана рана заступила юнакові всі думки. Почуття, що з дому він виходив пишним Стефаном, а вертатись має затюканим Степаном, не хотіло його покидати. Він тупо дивиться на людей, що проходили повз непрозорими силъветами, вбачаючи в кожному з них потайних ворогів.

Зело дерев швидко темніло, плюскіт фонтана міцнішав у сутінках, і густий вечір тихо знімався з-над кущів. Раптом зайнялись ліхтарі. В своєму кутку хлопець давно вже лишився сам. Денні одвідувачі скверу, чеснотливі тати з газетами й нені та няньки з колісками на колесах, розтанули тут разом з останнім промінням світла. На зміну їм злітались нічні метелики та їхні ловці.

Степан встав, добув свій твір і порвав його на шматки.

— Будь ти прокляте, — сказав він.

Він рушив до Надійки, хоч йому однаково було, бачити її чи ні. Але він пішов би до неї після перемоги, тож вирішив іти й після поразки. Вона радісно зустріла його в своїй хустині на розі вулиці, бо виглядала його, гуляючи.

Вона відхилила голову, його побачивши, і пристрасно засміялась, але він холодно до неї привітався:

— Здрастуй, Надійко.

Вони пішли до Царського саду, і дівчина, сміючись, щасливо розповідала про перший день лекцій у технікумі. Він зіціп губи. В його інституті теж, певно, лекції почались. Ну і хай починаються! Він замкнувся враз у собі й похмуро визирав на світ крізь добровільні ґратки. Сміх Надійчин був йому нестерпучий, її веселість ображала його. Раптом відраза зайнялась в ньому до дівчини, і це чуття було йому приємне.

— А що пише Семен? — спитала Надійка, ще не почувавши його настрою.

— Нічого не пише, — відповів він. Та й справді, він цього не знав, бо листа від сільського приятеля ще не прочитав.

Надійка здивовано на нього глянула.

— Ти чудний сьогодні, Степанку, — несміливо промовила вона.

Він нічого не відповів, і вони мовчки дійшли до підгір'я Царського саду. Ця мовчанка ображала дівчину, і вона спинилась, стримуючи сльози.

— Я піду додому, коли ти мене не любиш... Степан шарпнув її за руку.

— Люблю. Ходімо.

Він почував свою над нею владу і хотів, щоб вона корилась. Вся прикрість його на ній зосереджувалась, і він, може, вдарив би її, коли б вона надумала сперечатись. Але вона покірно пішла.

Коли вони зійшли на пригорок, з долини знялася в небо блакитна ракета й погасла вгорі з тихеньким тріском. Пускали фейерверк. Рожеві, сині, червоні й жовті вогні, свистячи, гнались угору, креслючн світлючі дуги на темному тлі, вибухали й падали на землю іскристим дощем.

Степан дістав останню з своїх легких цигарок і запалив її.

— Сволочі вони всі, — похмуро промовив він, сплюнувши.

Надійка захоплено споглядала на небачену ще гру кольорів та вогню, забувши на мить про свого невеселого хлопця.

— Хто? — не розуміючи, спитала вона.

— Всі, що отам дивляться.

— Ми теж дивимося, — боязко зауважила вона, налякана його голосом.

— Думаєш, для тебе пускають? — суворо посміхнувся Степан.

Вона зітхнула. Він повернувся спиною до вогнів і пішов. Надійка мовчки наздогнала його й глянула йому в обличчя. Воно було байдуже, холодне в раптових спалахах цигарки.

За кілька хвилин вони опинились у гущавині, де кінчалась алея й починалась стежка край кручі. Темні чагарі тхнули тут вогкістю й похмурим спокоем льоху. Спинившись край поглибленого мороком рівчака, вони дивились на той бік його, де темними велетнями височились купи дерев, завмерлих у лячному безгомінні. Тиша навкруги таїла чекання й жагу, мов напередодні грози, і шум міста внизу лунав далекими відгомонами грому.

Цигарка хлопцева погасла, і він нетерпляче кинув її в провалля. Потім обернувся до дівчини, що відчула його погляд з радісним трепетом.

— Степанку, — спитала вона, схилиючись до хлопця, — чого ти такий... сердитий?

Він зненацька обійняв її, і притиснув до себе її груди з пристрасною, роз'ятреною злобою та приниженням. І за це міцне сповиття вона ладна була забути йому всю попередню неувагу. Схопивши руками його голову, вона хотіла пригорнути її до себе й поцілувати, але він нерухомо здушував, знесилював її обіймами. Тоді дівчина уперлась йому руками в плечі, силуючись відштовхнути, але мусила їх відкинути, застогнавши з болем й задущенням, раптом відчувши, що він бгає і гне її, що коліна їй ламляться і хмарна смуга неба пливе перед очима. І раптом упала навзнаки, холонучи від лоскотних дотиків повітря й трави до оголених стегон, придушена німим тягарем його тіла, що, пручнувшись, подвоїло її і пронизало.

Потім вони сиділи на лавці над річкою, що нечутно бігла вниз, коливаючи вогники фарватеру. Проринаючи крізь хмари та лист, на заході білий місяць сховався, що на воду клав холодні лелітки.

Бажання курити мучило Степана, і він рвав між пальцями порожню обгортку від легких цигарок.

— Чого ти мовчиш? — спитав він Надійку, підкинувши вгору шматки.

Вона тужно оповила його і припала обличчям йому до колін.

— Ти ж любиш мене? — пробурмотіла вона. Він підвів її й відсторонив.

— Люблю. Нащо питати?

Тоді вона голосно заплакала, захлинаючись і хрипучи, немов стримувана повинь сліз відразу випорскнула з її очей руйнінним потоком. Степан озирнувся навкруги.

— Не плач, — суворо сказав він. Вона ридала, втративши в сльозах свідомість і волю.

— Я кажу тобі — перестань, — мовив він ще раз, шарпнувши її за руку.

Вона спинилась, але здушений зойк знову вирвався в неї і оскаженів його.

— Я піду, коли так, — сказав він, підвівшись. — Ти винна! — крикнув він. — Ти, ти винувата! І пішов геть, повний туги та гніву.